

ШЛЮБ ТА СІМ'Я В РАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДИСКУСІЇ СЕРЕДИНИ 20-Х РР. ХХ СТ.

Згідно більшовицької доктрини однією зі складових побудови комуністичного суспільства поруч із створенням матеріально-технічної бази було виховання нової людини. Серед різноманітного арсеналу засобів ідеологічного впливу на людей важливе місце відводилося формуванню комуністичного побуту. За часів громадянської війни ця проблема не була досить актуальною: більшовицькій верхівці треба було вибороти владу, простим людям – вижити, “дістати хліба на сьогодні і на завтра”.¹ Після перемоги над Врангелем, зазначалось в циркулярному листі секретаря ЦК КП(б)У В. Молотова всім жінвідділам України, настав момент перерви, під час якої “трудящі повинні зайнятися влаштуванням свого комуністичного побуту”.²

В центрі дискусії щодо творення нового побуту, що точилася в 20-ті роки, була проблема сім'ї та шлюбу. В теоретичному плані вона була обґрунтована у працях Ф. Енгельса, В. Леніна, А. Бебеля.³ Соціологією сім'ї займалися й практики: у 1918 р. вийшла праця О. Коллонтай «Сім'я і комуністична держава», у 20-х рр. були опубліковані роботи О. Струмиліна, О. Кабо.⁴

Питання сім'ї, взаємин між чоловіком та жінкою було винесено на широке обговорення. В сучасній історичній літературі розкривається переважно перебіг дискусій середини 20-х рр. з приводу партійної етики, в якій брали участь провідні представники партапарату: Г. Зінов'єв, О. Луначарський, О. Ярославський, Е. Квірінг, Д. Лебедь та ін.⁵ Але норми партійної етики розповсюджувалися лише на членів партії. Для широкого загалу пропонувалися дещо інші моральні цінності. Тому важливо з'ясувати обійдене дослідниками питання, а саме – ставлення пересічних громадян до радикальних змін в такій традиційній консервативній сфері людських відносин як шлюб та сім'я.

В 1926 р. був прийнятий новий «Кодекс законів про шлюб, родину і опіку». Проект Кодексу двічі обговорювали на засіданні XIII Сесії ВУЦВК. На основі цього законодавства релігійний шлюб ніякого значення не мав. Держава «визнавала тільки громадянський шлюб», який зареєстрований в ЗАГСі. Фактичний шлюб можна було зареєструвати в будь-який час, вказавши термін фактичного співжиття. За сімейним Кодексом 1918 р. на перший план висувалось завдання замінити колишній церковний шлюб на шлюб цивільний, радянський – «до реєстрації й поза реєстрацією нема й бути не може шлюбу», хоч би він і задовільняв усім іншим, так званим матеріальним умовам одруження.⁶ Згідно з новим Кодексом 1926 р. в основі шлюбу лежали подружні стосунки чоловіка й жінки, що склалися фактично. Шлюб як правовий інститут «залишався в силі», також не відкидалась зовсім реєстрація шлюбу. За нею визнавалися не стільки значення форми одруження, скільки майнові права та інтереси подружжя й дітей. За шлюб також визнавалися і фактичні шлюбні стосунки, якщо вони не зареєстровані, «бо вони склалися в обставинах революційного побуту». ⁷ За новим Кодексом, на відміну від закону 1918 р., процес розлучення проводиться в порядку звичайної реєстрації, а не позову, при чому «підставою для розводу може бути як обопільна згода подружжя, так і бажання одного з них розійтись...»⁸

Проект Кодексу було винесено на широке обговорення. Робітники, селяни, представники інтелігенції висловлювали свою точку зору, своє ставлення до нового Кодексу. Їхні замітки, пропозиції, поправки друкувались на шпальтах газет та журналів: «Вісти», «Пролетарська правда», «Молодая гвардия», «Коммунарка Украины» та ін. Особливо це питання хвилювало молодь та жінок. На спеціальних жіночих зборах обговорювали проблеми сім'ї та шлюбу, іноді приймали резолюції.

Дискусія точилася, головним чином, навколо проблеми реєстрації шлюбу. В 1922 р. на 10 000 чоловік припадало 132 зареєстрованих шлюби, в 1923 р. – 127, в 1924 р. – 109. Таким чином, виникало питання: чи обов'язково реєструвати шлюб? В ході обговорення окреслились три точки зору: перша – шлюб потрібно обов'язково реєструвати; друга – немає ніякої різниці між зареєстрованим шлюбом та фактичним; третя – потрібно ускладнити процес розлучення.

Прихильники неодмінної реєстрації аргументували свою точку зору тим, що лише за зареєстрованим шлюбом повинні визнаватись всі права – майнові, житлові, фінансові та ін. Делегатки жінвідділу житлової кооперації м. Короп на Конотопщині написали листа до журналу “Коммунарка України”, в якому вказували, що без реєстрації фактично буде одружуватись багато людей хворих і закон, дозволяючи і визнаючи такий шлюб, сприяє виродженню здорового покоління. Реєстрація, на їх думку, необхідна ще й для полегшення статистичного обліку населення.⁹ Дружина робітника Ю. Слободіна із Херсона висловила думку, що новий шлюбний закон особливо небезпечний для села. Селянка не може відстояти свої права і боїться йти до суду, так що її будуть “надувати” різні “субчики”. Навіть свідома жінка, не тільки селянка, підтверджувала робкор Мінкіна, краще зробить аборт, ніж піде до суду. А при реєстрації шлюбу домогтися забезпечення дитини набагато легше.¹⁰ Вчитель з м. Херсона О.В. Полянська вважала, що фактичний шлюб можна дозволити лише тоді, коли жінка буде матеріально самостійна. Робітниця Київського швейпрому Надія Коваленко обґрунтовувала свою точку зору тим, що досить часто доводиться чути насмішки з боку чоловіків, що тепер повна свобода і дружин можна “до чорта закидати”.¹¹ Тому шлюб потрібно обов’язково реєструвати. Вона висувала пропозицію обов’язкової реєстрації шлюбу в ЗАГСі, щоб чоловік жив тільки з однією дружиною. Цієї ж точки зору притримувались і робітниці друкарні «Пролетарій» м. Харкова. Вони погоджувались із А.О. Сольцем, головою ЦКК КП(б)У, що потрібно визнавати тільки зареєстрований шлюб. Жінка ж повинна “взяти себе в руки” і не піддаватись чоловікові, тоді він буде краще ставитись до своєї дружини. Робітниці Одеських Січневих майстерень запитували у редакції журналу “Коммунарка України”: чи потрібен взагалі вільний шлюб? І самі ж відповідали, що потрібний, але не в цей час. Жінка потребувала матеріальної допомоги чоловіка, а до суду йти боялася.¹² Більшість чоловіків бачили в жінці істоту, яка стоїть нижче за них, тому не можна поки що приймати закон про вільний шлюб.

На деяких підприємствах новий закон обговорювався на спеціальних жіночих зборах. Вони закінчувалися ухваленням резолюцій. Прикладом може бути резолюція жіночих зборів Роменського 24-го держмліну: “Реєстрацію шлюбу визнати необхідною і обов’язковою для кожного громадянина, який мешкає в межах УСРР.

Примітка: а) хто буде вкупі жити більше місяця незареєстрованим, той повинен нести належну відповідальність;

б) за виконанням обов’язкової реєстрації шлюбу повинні як слідкувати, так і відповідати: в місті – дворові уповноважені, житлкоопи, міліція; на селі – сільради і сільуповноважені”.¹³ Далі пропонувалося залишити юридичні права і за незареєстрованими дружинами: “коли жінка залишається інвалідом через ненормові роди, то її повинен забезпечувати до смерті її чоловік”.¹⁴ При реєстрації потрібно давати, на думку учасниць зборів, наступні відомості: скільки є дітей на утриманні зареєстрованого і незареєстрованого шлюбу; скільки раз розводився і з якої причини; який власно-господарчий стан чи який господарчий стан у батька.

Дещо несподіваний висновок зробила дружина робітника того ж Роменського держмліну С. Мірошниченко. Вона наполягала на тому, що якщо існує шлюб зареєстрований, при якому в будь-яку мить можна розлучитись, то немає потреби в незареєстрованому.

Таким чином, більшість жінок виступали за обов’язкову реєстрацію шлюбу. Їх найбільше хвилювало становище дітей: хто і як «регулюватиме відносини батьків та дітей».¹⁵ Якщо ж навіть закон примусить батька дитини або й усіх “фактичних чоловіків даної жінки” утримувати дитину – хіба цього достатньо? Вони доводили, що для нормального планового виховання дитини потрібно обов’язково реєструвати шлюб.

Зовсім іншу думку обстоювали прихильники нового шлюбного закону. Вони доводили, що незареєстрований шлюб все одно існує і заборонити його неможливо. А тому потрібно вживати заходи для забезпечення дітей. Селянка Марія Іванець з с. Опшня на Полтавщині доводила, що новий закон захищає права жінки і забезпечує дитину. Діти всі повинні користуватися однаковими правами. Незаконних дітей бути не повинно. Делегатка жіночих зборів містечка Крюкова зробила висновок, що новий закон дуже гнучкий. Для жінки матеріально самостійної і свідомої потрібний шлюб фактичний. Якщо ж вона живе на утриманні чоловіка, то їй

більше підходить зареєстрований шлюб. «Новий закон передбачає і те, й інше».¹⁶ Цієї ж думки дотримувались жіночі збори села Дієвка Люботинського району. Оскільки реєстрація не могла захистити від розлучення, то шлюб повинен бути таким, як того забажає людина. В справі забезпечення дитини, вважали селянки села Градениці Одеського округу, новий закон також зручний. Якщо жінка живе з чоловіком без реєстрації і не приховує цього, то, по новому закону, права дитини захищені. Новий закон, на думку робітниці Н. Кривицької із Херсона, покладає велику відповідальність на чоловіка і тим самим призводить до зменшення розпусти.¹⁷ Делегатка Одеської Погрузки К. Михайличенко писала до редакції журналу «Коммунарка України», що раніше саме суспільство породжувало розпусту. Зваблена багатим господарем дівчина не могла носити імені чесної жінки. Залишена без коштів на існування вона змушена була продавати себе. Робітник Мелітопольського телеграфу О. Колесніков заявляв, що реєстрація шлюбу не забезпечить його міцності. Чоловік завжди зможе, переїхавши в інше місто, приховати свій сімейний стан і знову одружитися. Ще ширше ставить питання про шлюб робітниця міськтресту м. Харкова М. Лукашова. Вона пропонує взагалі відмінити реєстрацію шлюбу, щоб не було поділу на юридичний і фактичний.¹⁸ Кошти, які виділяє батько на утримання дитини, повинні йти не матері, а державі. Саме держава повинна виховувати таких дітей «в дусі комунізму». Погоджуючись з постановою ВУЦВКа по шлюбному праву, в листі до журналу «Коммунарка України» Ю. Максименко з м. Ромни знаходить в законі одну помилку. Не вказано, як можна вести облік «спільного» життя. Далі вона перечить А. Сольцу: «хіба наша робітничо-селянська влада дозволить, щоб ходили по світу Катерини, про яких писав Т. Шевченко. Тов. Сольцу можна сказати одверто: «вибачте шановний товаришу, так питання ставити не можна: хто так поставити питання, щоб лишити охорону не реєстрованого шлюбу матерів і дітей, той сам проти однієї жінки».¹⁹ М. Гарт (жінка-прокурор), виступаючи на сесії ВУЦВК, відмічала, що фактичні шлюби вже завоювали собі громадянство. Фактичний шлюб не поступається місцем зареєстрованому. «Більшість... вступає в фактичний шлюб тому, що вони вже оформили свій погляд на сімейне життя в умовах нового побуту і реєстрація при свідках, потрібних і не потрібних документах вважається фактом взаємної недовіри».²⁰

Різницю між зареєстрованим і фактичним шлюбом вони вбачали лише в тому, що перший охороняється законом, а останній – ні. Народний комісар юстиції Д. Курський доводив, що прийде час, коли буде прирівняно реєстрацію до фактичного шлюбу, або взагалі її буде відмінено. «Реєстрація буде тільки статистично враховувати ці явища, оскільки їх завжди необхідно буде враховувати».²¹ М. Криленко (прокурор) висловив думку, що новий Кодекс робить крок вперед в наближенні до комуністичного суспільства, де взагалі шлюбні відносини не повинні будуть підлягати будь-якій примусовій регламентації. Професор О. Преображенський намагався дати відповідь на питання – які ж форми взаємовідносин між чоловіком і жінкою найбільш співвідносні з відносинами соціалістичного суспільства: моногамія, короткочасні зв'язки чи т.зв. безпорядне статеве спілкування. Зокрема, він вказував на те, що прихильники тієї чи іншої точки зору аргументували різними доказами свої особисті смаки та звички: «Кому більше до вподоби дещо філістичний сімейний побут Маркса і хто... надавав перевагу моногамії, той намагався возвести в догмат і норму моногамну форму шлюбу, підбираючи для того медичні і соціальні аргументи. Ті, які схильні до протилежного, намагаються видати короткочасні шлюби і статевий «комунізм» за природну форму шлюбу в майбутньому суспільстві, при чому інколи втілення на практиці цього спілкування між статями з гордістю розглядалися як «протест» проти міщанської сімейної моралі».²² Дехто із службовців вказував, що визнання фактичного шлюбу мало що змінить. Навіть при реєстрації в ЗАГСі дехто йде вінчатися до церкви, особливо на селі. Тому не потрібно боятися, що визнання фактичного шлюбу збільшить церковні шлюби. І взагалі, не потрібно прислухатись до голосу літніх людей.

Таким чином, прихильники нового Кодексу намагалися довести, що фактичний шлюб (точніше співжиття без реєстрації) існував, існує і буде існувати, тому не можна встановлювати в цій галузі які-небудь обов'язкові норми, а потрібно лише узаконити фактичний шлюб.

У 1926 р. в Києві щомісячно реєстрували 73 шлюби і 70 розлучень. Цілком очевидно, що «свідома частина населення» добре усвідомила положення нового Кодексу щодо розлучення: не

можна зв'язувати чоловіка й жінку, коли вони не почувають більше потреби в спільному житті. З цього приводу лідер українських більшовиків Є.І. Квірінг писав: “Чи можемо ми вимагати, щоб сім'я, в якій не залишилось ні кохання, ні товариської співдружності, ні взаємної поваги, була збережена в ім'я минулого, в ім'я обов'язку і т.ін., якщо при цьому, що в таких умовах більш, ніж імовірно, виникло нове уподобання. Звичайно не можемо!”²³ Це положення викликало осуд у більшості населення. Селяни виступали за ускладнення процесу розлучень. Вони доводили, що розлучень взагалі не повинно бути. Тільки тоді можна захистити жінку і позбавити її від судової “тяганини”. Якщо ж розлучення і допустити в окремих випадках, то на це потрібний “вирок суспільства” і підтвердження сільради про те, що дійсно, з боку однієї сторони жити неможливо і потрібне розлучення. Робкор Алейніков висловив думку, що часті розлучення потрібно припинити і встановити кількість не більше трьох разів, тільки в окремих випадках і тільки через суд. Якщо буде менше розлучень, то знизиться рівень проституції.

“Розтяжимість” поняття – що є моральним, а що ні (мається на увазі теорія: морально те, що не шкодить інтересам робітничого класу, а звідси і всього трудового народу), дала можливість “конкретизувати” його як хто знав і розумів. Це призвело до того, що зросла кількість розлучень. Якщо на початку ХХ ст. їх рівень становив 0,5 на 1 тис. шлюбів, то в 20-х рр. – 1,7 на тисячу шлюбів.

Отже, для більшості селянок та робітниць, що брали участь у обговоренні Кодексу, фактичний шлюб без неодмінної реєстрації неможливо було “погодити з побутовим ладом”, який здавна склався, особливо на селі.²⁴ Цілком очевидно, що нововведення в такій традиційній консервативній сфері людських відносин як шлюб та сім'я не сподобались пересічним громадянам. Але результати дискусії не вплинули на остаточний варіант Кодексу. В 20-х рр. ХХ ст. встановлювалась монополія на владу правлячої партії. Благо комунізму визнавалось вищою мірою моральності. Вся справа освіти, виховання і навчання була спрямована на виховання нової людини, яка буде вільна від традицій та “різних забобонів”, буде жертвувати особистим в ім'я класу. Цим завданням якнайповніше і відповідав “Кодекс законів про шлюб, родину та опіку”, прийнятий у 1926 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. М.Г. Дискусія “ про кохання” //Життя й революція. - 1925. - №4. - С.54; 2. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.346. – Арк.6; 3. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – Л., 1953; Ленин В.И. О праве наций на самоопределение. – М., 1971; 4. Струмилин С.Г. К изучению быта трудящихся в СССР. – М., 1925; Кабо О.В. Очерки рабочего быта. – М.,1928; 5. Див.: Партийная этика: Документы и материалы дискуссии 20-х гг. – М., 1989; 6. Кодекс законів про шлюб, родину і опіку // Радянська Україна. – 1925. - №9. – С.46; 7. Бошко В. Навколо нового шлюбного кодексу // Життя й революція. – 1926. - №2-3. – С.110; 8. Бошко В. Становище жінки за радянським правом //Життя й революція. – 1925. -№5. – С.18; 9. О семейном быте //Коммунарка Украины. – 1924. - №5. – С.18; 10. Там само – С.19; 11. А.О. За и против (Женские массы о новом проекте брачного закона) //Коммунарка Украины. – 1926. - №6. – С.23; 12. Ф.Н. Голос работниц //Коммунарка Украины. – 1926. - №3. – С.23; 13. Там само. – С.24; 14. Там само. – С.25; 15. Комсомольская правда. – 1927. – 12 февраля; 16. Коммунарка Украины. – 1926. - №6. – С.24; 17. Там само. – С.25; 18. Ф.Н. Еще о новом брачном законе //Коммунарка Украины. – 1926. - №4. – С.22; 19. Коммунарка Украины. – 1926. - № 3. – С.24; 20. Правда. – 1926. – 9 марта; 21. Комсомольская правда. – 1927. – 12 февраля; 22. Там само.; 23. Квириг Э.И. Избранные речи и статьи. – К., 1988. – С.305; 24. Життя й революція. – 1926. - №2-3. – С.112.

Л.М. Алексієвець

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ. ВИЗНАЧЕННЯ КОРДОНІВ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Доля Польщі неодноразово обговорювалася і вирішувалася під час мирних переговорів. Та чи не найважливішу роль у відродженні й визнанні Польської держави, становленні її кордонів відіграла зустріч країн-переможниць у Парижі 18 січня 1919 р.

Ще наприкінці Першої світової війни основними центрами вирішення польського питання стали з одного боку – власне країна і її народ, який із зброєю в руках захищав своє право на